

Стаття надійшла до редакції 13.05.2011

УДК 37.034.378

*Соколiна I.Ю.,
м. Харкiв, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшої гостроти набуває проблема моралі та етичної культури, посилення їх ціннісного аспекту. Етична культура виступає способом осягнення дійсності, є спрямовуючою силою до вершин моралі, людського духу, усвідомлення цінності людського життя, особливо в умовах суспільно-економічної кризи.

В умовах коли людина, її життя і здоров'я честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, на перший план висувуються проблеми забезпечення морально-психологічного стану. Тому вивчення моральних аспектів сьогодні стає не менш значущим, ніж знання конкретних етичних законів необхідних кожному спеціалісту, який прагне до глибокого опанування професійними навичками усвідомлення професійного стану та покликання власної професії. Адекватне сприйняття етичних особливостей діяльності, засвоєння етичних знань молодими спеціалістами допоможе нам у вирішенні завдань суворого дотримання правопорядку, розбудови основ державності і зрештою – у розумінні меж бажаного, примусового і не примусового у складній сфері життєдіяльності суспільства та людини.

Соціальна складова діяльності психолога зумовлює високі вимоги до його морального рівня у взаємозв'язку з його професійною підготовленістю. Адже наслідки спілкування з консультантом мають більшу особистісну значущість для клієнта. Яким буде втручання консультанта - розвиває або руйнує особистість клієнта - залежить від дотримання ним етичних принципів професійної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. Формування моральної свідомості та етичних почуттів стало об'єктом вивчення вітчизняних (І.Бех, Л.Виготський, В.Ефроїмсон, С.Рубініггейн, П.Якобсон, С.Якобсон) і зарубіжних психологів (Д.Б'юджентал, Л.Кольберг, А.Маслоу, Р.Мей, К.Роджерс, В.Франкл, Ш.Шустер). Питання етичних цінностей висвітлюються у працях В.Білоусової, Т.Гуменнікової, Л.Кузьміної, А.Шемшуріної, Н.Щуркової.

Виклад основного матеріалу. Творцем, носієм культури є людина. Культура як інтегральне поняття відбиває якісний бік людської діяльності, її творчий характер, мотивацію і стимуляцію соціальної активності, механізми соціальної регуляції і саморегуляції тощо. Вона є узагальненою системною характеристикою міри універсальності розвитку людини в її взаємодії з навколишнім світом і особистістю. Тобто культура особистості – це ступінь духовно-практичної універсальності людини, як суб'єкта соціокультурної творчості.

Моральна культура є важливою складовою культури особистості. Моральний дух, моральні якості, взагалі моральний фактор мають велике значення у людській життєдіяльності, функціонуванні соціальних інститутів.

Моральна культура особистості уявляється як міра її моральної соціалізації, тобто міра засвоєння пануючих у суспільстві моральних цінностей і ступінь реалізації її у діяльності в різних сферах суспільного життя. Іншими словами, це досягнуте особистістю міра морального розвитку, яка характеризується засвоєними і реалізованими в діяльності моральними цінностями. Найчастіше під моральною культурою розуміють вихованість людини, ступінь засвоєння нею моральних норм, приписів, вимог і реалізацію їх у своїх вчинках. Рівень розвитку моральної культури особистості може вимірюватись через систему функціонально пов'язаних показників: знання основних моральних правил, вимог, критеріїв, норм, принципів і ідеалів суспільства; оцінка їх як соціально справедливих, доцільних, необхідних, так, що сприяють як суспільному прогресу в цілому, так і всебічному гармонійному розвитку особистості, втілення їх у повсякденній поведінці, різнобічній діяльності, спілкуванні; соціально значуща мотивація поведінки і діяльності; дотримання вимог обов'язку і совісті у складних життєвих ситуаціях і навіть в екстремальних умовах; потреба і здатність до постійного морального самовдосконалення. Головним критерієм оцінки моральної культури є реальна поведінка людини, її моральні ідеали, ставлення до інших людей, колективу, суспільства, міра гуманності, яку особистість виявляє в соціальній діяльності і яка виражає ступінь її духовно-моральної свободи в конкретних умовах суспільної, моральної необхідності. В структурному плані моральна культура особистості виступає як діалектична єдність культури моральної свідомості і культури моральної поведінки, які в свою чергу є складними підсистемами. Культура моральної свідомості вимагає культуру етичного мислення і культуру моральних почуттів. Культурний потенціал моральної свідомості реалізується, перш за все в культурі етичного мислення. Прояви культури етичного мислення різноманітні. Це вміння користуватися набутими етичними знаннями, що виражається у вмінні відрізнити добра від зла, застосовувати в конкретній ситуації необхідну, відповідно моральну норму тощо.

Ступінь моральної вихованої людини збігається з тим, наскільки розвинута в неї здатність до “морального резонансу”, співпереживання, співчуття,

милосердя, наскільки морально чистим є почуття. Все це не менш важливе ніж культурно етичне мислення.

Отже, в поведінці людини визначну роль відіграє культура моральної свідомості, тобто її внутрішня культура, що ґрунтується на свідомості і засвоєних моральних цінностях. У ній втілюються результати виховання. Моральна культура особистості виявляється у всій системі її поглядів і переконань, повсякденній поведінці, конкретних вчинках, що здійснюються нею у різних видах діяльності. Вона присутня у будь-якому виді особистості культури у тій мірі, в якій будь-який вид людської діяльності має моральний "вимір" моральний аспект. Розвинуте етичне мислення, багатство і відрефлектованість почуттів, самоповага і повага до інших, доброзичливість, відповідальність та інші складові внутрішньої культури, знання і дотримання етикету в загальному вигляді характеризують моральну зрілість психолога, свідчать про власний рівень особистісного прояву моральної культури. Характеристикою високої моральної культури психолога є єдність слова і діла, що передбачає єдність мислення і вчинку, знання і почуття, особисту чесність і високу принциповість.

Чим вища моральна культура, тим ефективніше і відповідальніше ставиться до процесу і результатів своєї професійної діяльності спеціаліст.

Етична культура психолога – це знання його моральних якостей і обов'язків та використання їх у професійній діяльності. Оскільки морально-елементарні правила поведінки, особливих навичок в реалізації яких не потрібно, етична культура психолога включає два аспекти:

1. визнання існуючих моральних норм як необхідних результатів поведінки;
2. дотримання цих норм у професійній діяльності.

У своїй роботі практичний психолог стикається з так званими етичними проблемами і "спокусами". Найбільш типові з них представлені нижче:

1. Спокуса влади. Відомо, що у психолога є багато можливостей зробити людей залежними від себе. Погано, коли влада над вчинками та діями інших людей стає для когось самоціллю.

2. Проблема відповідальності психолога. На відміну від відповідальності звичайних людей (неспеціалістів), психолог не повинен всю відповідальність брати на себе. Його завдання більш складне - поступово сформувати почуття і готовність до відповідальності у консультованих клієнтів. Сам же консультант відповідає за саму організацію такої допомоги, але не за прийняті рішення - це право (і відповідальність) належить клієнтові як суб'єкту самовизначення.

3. Спокуса самокрасування на роботі, коли консультант використовує свою професію скоріше для демонстрації своїх чеснот, ніж для допомоги звертаються до нього людей. Але, з іншого боку, взагалі не виробляти ніякого враження на клієнта (не вміти подобатися йому) теж не можна.

4. Спокуса слідування "методичним модам", коли в гонитві за найостаннішими новинками в практичній психології консультант витрачає масу часу на

ознайомлювальне знайомство з новими методиками і по-справжньому не встигає освоїти жодну з них.

5. Проблема "грошей-подарунків" за надані консультаційні послуги. При аналізі даної проблеми часто згадують про експерименти, "доводять" велику ефективність платних послуг, коли клієнт, заплативши чималі гроші, більш відповідально ставиться проведеної з ним роботи. Але ось як пише про це у свій відомій книзі "Анти-Карнегі, або Людина-маніпулятор" Е. Шостром: "... в бізнесі особистість - це вже не стільки особистість, скільки машина для роботи грошей. Коли психотерапевт стає бізнесменом, йому неможливо утриматися від упредметнення свого клієнта. Але, як зізнається сам Е. Шостром, йому теж "треба годувати сім'ю", тому він "змушений брати зі своїх клієнтів гонорари". Щоб якось заспокоїти себе, він пише далі: "Ви платите не за любов увагу, яку я вам надаю, ви платите компенсацію за витрачений на вас час", якого "у мене істотно менше, ніж душевної теплоти і любові до людства". Але тут же він додає, що "бізнесмен щодо своїх споживачів сповідує схожу філософію.

6. Проблема надмірного експериментування, коли консультанту в якийсь момент захочеться узагальнити свій досвід і написати наукову статтю (або зробити дисертацію). Можна не помітити, як клієнти з живих людей зі своїми проблемами можуть перетворитися для психолога-експериментатора в "статистичний матеріал", і допомога у вирішенні їхніх проблем піде на другий план.

7. Спокуса працювати "на рознос", забуваючи про своє здоров'я і про інтереси своїх рідних і близьких. Наприклад, психолог, щоб не здатися "черствим", всім роздає свій телефон, постійно, навіть у святкові дні, влаштовує додаткові зустрічі зі своїми клієнтами, яким, можливо, справді, більше ні з ким спілкуватися і т.п.

8. Спокуса спекуляції на відсутності загальноприйнятих критеріїв оцінки ефективності консультаційної роботи. Як відомо, консультація по суті своїй найчастіше прогностична, тобто орієнтована в майбутнє і повноцінно оцінити якість роботи консультанта часто можна лише через багато часу (оперативні показники ефективності, то є дані спостереження, самозвіт клієнтів, думки експертів і т.п. носять частковий характер). Не допомагають тут і показники ефективності, що використовуються в наукових роботах і дисертаціях, оскільки часто вони бувають складні у використанні і відображають лише окремі (досліджувані) аспекти самовизначення. Тому хтось з консультантів, пославшись на відсутність чітких критеріїв ефективності, може працювати недобросовісно і заявляти, що тільки "час покаже", наскільки якісна їх допомога клієнтові. Звідси, однією з найважливіших стає проблема професійної совісті психолога-консультанта.

10. Проблема "пізнього прозріння" клієнта може виникнути при роботі з клієнтами, які захочуть осмислити якийсь важливий етап свого життя або все життя в цілому. Якщо консультант покаже такого клієнта, що багато чого з скоєного людиною насправді нікчемно і навіть злочинно, то цим він може завдати

клієнту велику душевну травму, після якої людина опиниться в глибокій кризі. Ймовірно, вести з клієнтами відверту розмову на такі теми можна лише тоді, коли консультант буде впевнений у здатності людини пережити подібну правду.

11. Проблема "шевця без чобіт". Чи має право консультант, сам до кінця не самовизначитися у житті, допомагати самовизначатися іншим людям? Консультант, при роботі з конкретним клієнтом, повинен на час відсунути вбік свої проблеми і зосередитися на проблемах клієнта.

12. Проблема відсутності на даний момент в країні загальноновизнаних ідеалів особистісного та професійного самовизначення.

Однак сам етичний характер даних проблем досить делікатний, тому було б самообманом просто озброїти психологів готовими рецептами поведінки у складних етичних ситуаціях. Внутрішня активність і професіоналізм самих консультантів повинні виявлятися і в тому, щоб вміти самостійно знаходити відповіді на складні моральні питання і гідно надходити в унікальних ситуаціях, для яких немає і не може бути якихось єдиних рецептів.

Розглянемо основні принципи роботи психолога. Частина з них очевидна і є загальноприйнятим стандартом поведінки людини в суспільстві, а частина визначається специфікою професійної діяльності психолога. Очевидні принципи можна позначити такими правилами, як «не бийся з клієнтом», «не проводи консультацію у п'яному стані або в нижній білизні» і т.п. Такого роду правила є самі по собі зрозумілі і їх повинна знати і виконувати будь-яка вихована людина. Але, на жаль, іноді і ці правила хтось рідко, але порушує, тому їх виділення все-таки правомірно. Розглянемо традиційні (етичні) принципи консультування. Хоча етичні принципи ще не сформульовані для профконсультанта, психотерапевта, практичного психолога і соціального працівника в загальноприйнятому вигляді, але спроби їх виділення є (див. Фірсов, 1993; Климов, 1986; Мелібруда, 1986; Петровська, 1982; Рудестам, 1990; Пряжников, 1994). У самому узагальненому вигляді можна виділити наступні принципи:

1. Не нашкодь! Або принцип не нанесення збитку випробуваному. Організація роботи психолога повинна бути такою, щоб ні її процес, ні її результати не завдавали шкоди його здоров'ю, стану або соціального положенню.

2. Не оцінюй! Оскільки взагалі без оцінок (в тому числі, і позитивних) працювати немислимо, іноді цей принцип уточнюють: не навішувати ярликів!

3. Принцип неупередженості психолога. Неприпустимо упереджене ставлення до випробуваного, яке б суб'єктивне враження він не робив своїм виглядом, юридичним та соціальним становищем.

4. Принцип обізнаної згоди. Необхідно сповіщати випробуваного про етичні принципи і правила психологічної діяльності.

5. Приймай людину такою, якою вона є. Цей принцип потребує особливого коментарю. Л. А. Петровська, аналізуючи підходи К. Роджерса, пише: «Коли у Роджерса мова йде про таку установку терапевта, як «безумовне позитив-

не прийняття», слід мати на увазі що вона ставиться до почуттів «Клієнта» і аж ніяк не передбачає схвалення всього його поведінки. Мається на увазі визнання права на будь-яку гаму власних почуттів без ризику втратити повагу психолога, терапевта.

6. Принцип конфіденційності, тобто збереження професійної таємниці. Матеріал, отриманий психологом в процесі його роботи з випробуванням на основі довірчих відносин, не підлягає свідомому чи випадковому розголошенню і повинен бути представлений таким чином, щоб він не міг скомпрометувати ні випробуваного, ні замовника, ні психолога, ні психологічну науку.

7. Поважай своїх колег по роботі, їх право на професійну творчість і самостійний вибір методів роботи.

8. Принцип професійної компетентності: не передавай складні психологічні методики непідготовленим фахівцям і сам не використовуй методики, якими належною мірою не володієш.

9. Дотримуйся міри взаємного одкровення з клієнтом, не дозволяй йому розповідати про себе найпотаємніші свої таємниці (у кожній людині завжди повинен залишатися хоч невеликий потайничок душі, недоступний нікому), а також сам зберігай деяку дистанцію з клієнтом, інакше можна втратити його повагу і довіру.

10. Не віднімай у клієнта права самому відповідати за свої права і вчинки.

11. Не виставляй свої знання напоказ, спробуй допомагати клієнту спочатку самостійно формулювати ті або інші положення і висновки. Конкретно цей принцип може проявлятися хоча б у тому, що психолог повинен миттєво замовкати кожного разу, коли клієнт захоче щось сказати, навіть тоді, коли сам психолог «ще не договорив».

12. Принцип добровільності участі у психологічних процедурах. Психолог виходить з поваги особистої гідності, прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією України. Робота допускається тільки після отримання згоди випробуваного в ній брати участь.

13. Принцип безпеки застосовуваних методик. Психолог застосовує тільки такі методики дослідження, які не є небезпечними для здоров'я випробуваного.

14. Принцип попередження неправильних дій замовника. Психолог інформує випробуваного про характер переданої замовнику інформації та робить це тільки після отримання згоди випробуваного.

15. Принцип співпраці психолога і замовника. Психолог зобов'язаний повідомити замовника про реальні можливості сучасної психологічної науки в області поставлених замовником питань, про межі своєї компетентності і межі своїх можливостей.

16. Принцип професійного спілкування психолога і випробуваного. Психолог повинен володіти методами психодіагностичної бесіди, спостереження, психологічного впливу на такому рівні, який дозволяв би, з одного боку, ефективно вирішувати поставлене завдання, а з іншого - підтримувати у випробуваного почуття задоволення від спілкування з психологом.

17. Принцип обґрунтованості результатів досліджень психолога. Психолог формулює результати дослідження в термінах і поняттях, прийнятих у психологічній науці.

18. Принцип адекватності методик. Застосовувані методики повинні бути адекватні меті дослідження, віком, статтю, освітою, станом випробуваного, умовами експерименту.

19. Принцип науковості результатів дослідження. У результатах дослідження повинно бути тільки те, що неодмінно отримає будь-який інший дослідник такої ж спеціалізації і кваліфікації, якщо він повторно здійснить інтерпретацію первинних даних, які пред'являє психолог.

20. Принцип виваженості відомостей психологічного характеру. Психолог передає замовнику результати досліджень в термінах і поняттях, відомих замовнику, у формі конкретних рекомендацій. Він не передає ніяких відомостей, які могли б погіршити стан випробуваного.

21. Принцип кодування інформації. На всіх матеріалах психологічного характеру вказуються не прізвище, ім'я, по батькові досліджуваних, а присвоєний їм код, відомий тільки психологу.

22. Принцип контрольованого зберігання відомостей психологічного характеру. Психолог повинен заздалегідь узгодити із замовником список осіб, які мають доступ до матеріалів, що характеризує випробуваного, а також місце та умови їх зберігання, цілі використання і терміни знищення.

23. Принцип коректного використання відомостей психологічного характеру. Відомості психологічного характеру про випробуваного в жодному разі не повинні підлягати відкритому обговоренню, передачі або повідомленню кому-небудь поза форм і цілей, рекомендованих психологом.

24. Поважай себе як людину і як фахівця.

Етичні принципи роботи психолога формують умови, за яких зберігаються і усталяються його професіоналізм, гуманність його дій, повагу людей, з якими він працює.

Список література: 1. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. /Перев. с англ. А.Мальшевой. - Мн.: ТПЦ "Полифакт", 1992, с. 127. 2. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. — М., 1982, с. 36. 3. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. - М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. - 256 с. 5. Котигер Я. С. Педагогическая этика. — Кишинев, 2004. 6. Малахов. Этика. Курс лекцій. 1996.

Bibliography (transliterated): 1. Shostrom Je. Anti-Karnegi, ili Chelovek-manipuljator. /Perev. s angl. A.Malyshevoj. - Mn.: TPC "Polifakt", 1992, s. 127. 2. Petrovskaja L. A. Teoreticheskie i metodicheskie problemy social'no-psihologicheskogo treninga. — M., 1982, s. 36. 3. Prjazhnikov N.S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie. - M.: Izdatel'stvo "Institut prakticheskoj psihologii", Voronezh: NPO

"MODJeK", 1996. - 256 s. 5. Kotiger Ja. S. Pedagogicheskaja jetika. — Kishinev, 2004. 6. Malahov. Etika. Kurs lekcij. 1996.

І. Ю. Соколіна

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Проаналізовано основні дослідження й публікації в області формування етичної культури психолога. Розкрито сутність моральної культури особистості. Розкрито сутність етичної культури психолога та виявлені основні її складові. Розглянуто основні етичні проблеми, які виникають у роботі психолога. Розглянуто основні етичні принципи роботи психолога.

И.Ю Соколина

ОСОБЕННОСТИ ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА

Проанализированы основные исследования и публикации в области формирования этической культуры психолога. Раскрыта сущность нравственной культуры личности. Раскрыта сущность этической культуры психолога и выявлены основные ее составляющие. Рассмотрены основные этические проблемы, возникающие в работе психолога. Рассмотрены основные этические принципы работы психолога.

I. Sokolina

FEATURES OF THE ETHICAL CULTURE OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST

The basic research and publications of the ethical culture formation of a psychologist are analyzed. The essence of the moral culture of the individual is exposed. The essence of ethical culture of the psychologist is exposed and its main components are revealed. The main ethical problems that emerge in the work of the psychologist are considered. The basic ethical principles of psychologists are considered.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2011

УДК 378:37.032

*Вергелес Е. В.
г. Харьков, Украина*